

Een sociaal-democratische duurzaamheidsagenda: het kan wel

Buitenlanders verbazen zich al jaren over het gebrek aan samenhang in ons duurzaamheidsbeleid. En, typisch Nederlands: iedereen is er verantwoordelijk voor, en dus niemand. Het is tijd voor meer reflectie en nauwkeuriger ambities.

LOUIS MEULEMAN & ROEL IN 'T VELD

Louis Meuleman is fellow aan de VU en werkt bij de Europese Commissie en is vicevoorzitter van de PvdA-afdeling Brussel. Roel in 't Veld bezet de UNESCO leerstoel Governance & Sustainability aan de Universiteit van Tilburg. Meuleman en In 't Veld werkten samen als respectievelijk directeur en voorzitter van de Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek (RMNO) en gaven leiding aan het Transgovernance-project van het IASS-Instituut in Potsdam. Beiden zijn lid van de Werkgroep Duurzame Ontwikkeling van de WBS.

De Finse, Duitse en Zuid-Afrikaanse deskundigen die in 2007 deelnamen aan de internationale peer review van het Nederlandse 'actieplan duurzame ontwikkeling' van de Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek¹, constateerden verbaasd dat Nederland helemaal geen bruikbare duurzaamheidsstrategie bezat. Het actieplan bevatte geen langetermijnvisie en was niet meer dan een verzameling losse activiteiten. We zijn nu zes jaar verder en nog lijkt er niet veel veranderd.

Het aanbrengen van samenhang tussen economische doelen, sociale doelen en milieudoelen blijft steken in mooie woorden. De omschakeling van een verspillingseconomie naar een circulaire economie, binnen de randvoorwaarden van een gezond milieu en sociale rechtvaardigheid, gaat in Nederland met

een slakkengangetje. Niemand lijkt zich echt druk te maken over de kosten daarvan op de lange termijn. Binnen Noordwest-Europa is Nederland al jaren een duidelijke achterblijver, met 4% duurzaam energieverbruik in plaats van de 12% van Duitsland; met in de grote steden geconcentreerde gebieden met ongezonde lucht juist op plekken waar mensen met lage inkomens wonen; met reusachtige subsidies voor grote energiegebruikers. Wie kan rekenen, weet dat we hiermee de kosten naar de toekomst schuiven. Is dit beleid of is erover nagedacht? – om de woorden van Jan Schaefer maar eens te herhalen.

Tegelijkertijd behoren veel Nederlandse steden, kennisinstituten, grote bedrijven en ondernemingen uit het midden- en kleinbedrijf wel tot de top. Zij klagen dat het over-

heidsbeleid het hen onnodig lastig maakt, dat het te wispelturig is, en dat het onduurzaam gedrag eerder beloont dan bestraft. Ondernemingen (inclusief een groep geleid door oud-premier Balkenende) doen regelmatig een beroep op de overheid om een duurzamer, meer toekomstgericht beleid te ontwikkelen, opkomende initiatieven te ondersteunen, en om maatregelen te ontwikkelen die gelijke kansen voor de koplopers bevorderen. Het is ook niet voor niets dat de Nederlander Peter Bakker voorzitter is van de World Business Council for Sustainable Development – Nederland loopt in sommige opzichten wel degelijk voorop.

Het achterblijven van duurzame ontwikkeling is vergelijkbaar met de niet-rijdende Fyra

---

Het regeerakkoord van 2012 is vaag over duurzaamheid: alleen op het gebied van energie staan er concrete maatregelen in. De paragraaf 'Duurzaam groeien en vernieuwen' bevat veel doelen, maar *hoe* die bereikt zullen worden is onduidelijk. Maar het is natuurlijk juist de hoe-vraag, de sturingskwestie, die gaat over de instrumenten, processen en institutionele arrangementen om de doelen te bereiken. De vaagheid van het regeerakkoord is echter ook een kans. Nederland heeft alles in huis om de transitie naar een duurzame samenleving te accommoderen. We zijn alleen te wispelturig, en verzuimen de vele initiatieven met elkaar te verbinden.

In plaats van direct in te zoomen op de details willen we in dit artikel eerst met wat afstand naar de systeemfouten kijken: wat is er mis met de governance van duurzame ontwikkeling? In bestuurskundig jargon is dat een meta-governance-benadering. Daarna werken

we dat verder uit met een analyse van systeemmerken van onze huidige samenleving, het mogelijke antwoord daarop vanuit een sociaal-democratisch perspectief en enkele praktische aanbevelingen.

Niemand heeft het gedaan

Het is een typisch Nederlands verschijnsel dat het onmogelijk is schuldigen aan te wijzen van overheidsfalen (Bas Heijne verwoordde dat erg mooi in de *NRC* van 8 juni 2013). Het Fyra-debacle krijgt als vervolg een parlementaire enquête die zal aantonen dat sprake was van collectief falen. Het achterblijven van duurzame ontwikkeling is vergelijkbaar met de niet-rijdende hogesnelheidstrein (niemand heeft het gedaan), maar de maatschappelijke kosten zijn veel hoger. Een enquête zit er echter niet in, en dat is misschien maar goed ook. Het falende duurzaamheidsbeleid is wel een complex vraagstuk, maar het is niet onoplosbaar.

Ons onvolprezen poldermodel is uitgedijd tot een zeer ingewikkelde kluit van participatie en meebeslissen, waardoor we allemaal wel een beetje schuldig zijn als er iets geweldig misgaat. Die netwerkaanpak past echter bij ons, want we vinden het belangrijk dat velen kunnen meedoen. De schaduwzijde is dat deze aanpak vaak leidt tot vertraging en na veel gepalaver tot brede overeenstemming over ondoorzichtige compromissen die in de praktijk niet werken.

Daar komt bij dat onze inherente afkeer van regelgeving en centrale sturing er met het alomtegenwoordige marktdenken een stevige sponsor bij heeft gekregen. Marktdenken leidt tot efficiency en slimme incentives, maar als de koers, de kaders en duidelijkheid afwezig zijn verzandt marktdenken in doelloos efficiencydenken. Dan worden langetermijnplannen met kostenbatenanalyses wegberekend met behulp van discontovoeten die veel hoger zijn dan de rente die we bij een bank kunnen krijgen. Dan krijg je rekensommen zoals die van het CBP waarin wordt 'uitgerekend' dat

investeren in windenergie een slechte zaak is.² De uitkomsten van deze berekeningen worden mede bepaald door impliciete politieke veronderstellingen die bij een niet zorgvuldig proces lijken op wetenschappelijke aannames.³ Los daarvan is duurzaamheid een publieke zaak die niet op dezelfde manier moet worden verdisconteerd als bedrijfsinvesteringen, zoals de Engelse econoom Howard Stern al betoogde. Als we de CPB-aanpak zouden loslaten op de kosten en baten van brandbestrijding in Nederland, dan zouden we geen brandweer meer hebben en zouden de Delta-werken nooit zijn uitgevoerd.

De drie sturingsmodellen 'netwerken' (samen doen), 'hiërarchie' (centraal doen) en 'marktmechanismen' (zelf doen) ondermijnen elkaar en dat zorgt voor bestuurlijke en maatschappelijke verlamming.⁴ Elk model heeft supporters die de andere stijlen bestrijden. Een wat meer zakelijke benadering is dat we ze alle drie nodig hebben, en dat het de mix is die bepaalt of het werkt. In Nederland zal die mix meer op de netwerkstijl gebaseerd zijn dan in Duitsland of China, waar de hiërarchische sturing cultureel meer wordt geaccepteerd en men zich geen raad weet met onze 'ongestructureerde' manier van problemen oplossen.

Verder kijken dan je eigen oplossing

Als we sturing ('governance') rond maatschappelijke vraagstukken beschouwen als jongleren met drie ballen (je hebt ze alle drie nodig) betekent dat onder andere dat als een bepaalde aanpak niet werkt, je zou moeten denken aan het versterken van de verwaarloosde stijlen, en/of de dominante stijl wat zou moeten afzwakken. De participatieve traditie van Nederland is sterk maar verdient hier en daar wel meer structuur en efficiency. Tegen de trend in van de afbraak van overheidsstaken en van de wettelijke kaders en het ontbreken van wettelijk geregelde gelijke kansen voor bedrijven die duurzaam wensen te ondernemen, kunnen we wat doen. Een meta-perspectief⁵ is

noodzakelijk om te komen tot meer maatwerk en een langetermijnperspectief.

Een tweede les is dat we te weinig reflexief zijn. Het lijkt wel of we in Nederland massaal hebben gekozen voor wat Kahneman 'systeem 1'-denken noemt: impulsief, snel conclusies trekken, vanuit de onderbuik besluiten nemen, onder verwaarlozing van meer reflexief denken, 'systeem 2'.⁶ De balans lijkt zoek. Een voorbeeld is het ontbreken van een geïntegreerde effectenbeoordeling voordat belangrijke besluiten worden genomen. Binnen de Europese Commissie is er irritatie over het feit dat geen enkele inschatting kan worden gemaakt over de resultaten van het merendeel van de Nederlandse crisisbestrijdingsmaatregelen, die in het kader van het 'Europees Semester' moeten worden geanalyseerd. De EU-instellingen zelf gebruiken al tien jaar zo'n systeem waarin de economische effecten, sociale effecten en milieueffecten van elk voorstel zorgvuldig en transparant worden afgewogen, en de lidstaten is al meermaals gevraagd om ook zo'n mechanisme op te zetten, zonder resultaat tot nu toe (behalve in België, waar de invoering onlangs werd aangekondigd). En dat terwijl Nederland met zijn drie planbureaus daarvoor alle kennis in huis heeft.

Duurzame ontwikkeling is een complex vraagstuk omdat het bestaat uit een groot aantal gerelateerde vraagstukken in een ingewikkelde samenleving. Sommigen menen dat het daarom geen zin heeft er werk van te maken – hun uitvlucht is dat duurzame ontwikkeling een modebegrip is zonder inhoud. Anderen, zoals de Duitse socioloog Ulrich Beck, menen dat met complexiteit wel degelijk om te gaan is, als je het maar anders doet dan in een voorspelbare wereld.⁷ Beck stelt dat de onvoorspelbaarheid en onzekerheid in onze samenleving het best 'bestreden' kunnen worden door pluralistisch denken: het oude niet weggooien maar naast het nieuwe behouden; niet kiezen voor één centrale oplossing, maar voor meer oplossingssporen tegelijk – niet of-of maar en-en. Dan moeten we wel een zekere redundantie accepteren. Het concept

kennisdemocratie illustreert dit goed: er zijn toenemende spanningen tussen traditionele en meer participatieve vormen van democratie, wetenschap en media, maar tegelijkertijd hebben die verschillende verschijningsvormen elkaar nodig om te overleven.⁸

Becks analyse dat we in een 'tweede moderniteit' leven en In 't Velds 'kennisdemocratie' kunnen aangevuld worden met andere analyses uit de sociale wetenschappen die ons laten zien hoe maatschappelijke veranderingen in deze tijd plaatsvinden en wat daarvoor de centrale mechanismen zijn. In het begrip 'transgovernance' hebben we geprobeerd deze concepten en enkele andere met elkaar te verbinden.⁹

Voor duurzaamheid is een sterke overheid onmisbaar, ook als ondernemerschap een grote rol speelt

---

Hoewel deze zoektocht naar een betere duurzaamheidsgovernance een internationaal project was, bleken Nederlandse bestuurskundige concepten een sleutelrol te vervullen. Dat geldt bijvoorbeeld voor de configuratietheorie van Termeer, die aantoont dat vernieuwing nooit in het centrum plaatsvindt, en de transitietheorie van Grin, Rotmans en Schot, die laat zien hoe maatschappelijke veranderingen in niches ontstaan en zich dan verder ontwikkelen. Als duurzame ontwikkeling een maatschappelijk veranderproces is, dan moeten dergelijke ideeën ten grondslag liggen aan een nationale duurzaamheidsstrategie. Het gaat om systeemkenmerken van onze huidige samenleving, en het is niet erg verantwoord als we die zouden negeren bij strategisch overheidshandelen. Het is een interessant voorbeeld van cognitieve dissonantie dat duurzaamheidsstrategieën

vaak geschreven worden volgens de 'planning en design'-methode die Mintzberg nuttig acht voor goed gestructureerde en voorspelbare vraagstukken. Het Nederlandse 'actieplan duurzame ontwikkeling' (2003) was van dat type.

Sociaal-democratie en duurzaamheid

Duurzame ontwikkeling is een vaag en normatief concept, en dat is prettig omdat het daardoor politiek op verschillende manieren is in te vullen. De kern van een sociaal-democratische invulling van duurzaamheid omvat vier uitgangspunten: (a) evenwicht tussen mens en natuur als beschavingsideaal; (b) het stimuleren van een levensstijl waarbij met natuur, grondstoffen en energie zorgvuldiger en spaarzamer wordt omgegaan; (c) een productie gericht op milieuvriendelijke en duurzame goederen; (d) zeggenschap van de burger over de eigen leefomgeving, met aandacht voor behoud en herstel van het natuurlijke milieu.¹⁰

Deze uitgangspunten zijn enerzijds menscentristisch, maar beloven ook een harmonieuze relatie tussen mens en natuur. Het lijkt logisch om hieraan kernwaarden als solidariteit, goed onderwijs, bescherming van zwakkeren, rechtsgelijkheid en rechtszekerheid toe te voegen. Deze behoren tot de sociale dimensie van duurzame ontwikkeling en worden beschouwd als belangrijke thema's voor de in 2015 vast te stellen mondiale Duurzame ontwikkelingsdoelen ('Sustainable Development Goals').¹¹

Duurzaamheid heeft met meer klassieke PvdA-thema's gemeen dat een sterke overheid onontbeerlijk is, ook als markt en ondernemerschap een belangrijke rol vervullen.¹² De sociaal-democratie heeft traditioneel een zekere fascinatie voor wettelijk bindende oplossingen, omdat ze in het verleden rechtsgelijkheid en -zekerheid brachten en de beste manier leken om zwakkeren te beschermen. Die focus op hiërarchische sturing is enerzijds een kracht – want centrale visies en sturing zijn lang uit de mode geweest. Anderzijds is

het een typische PvdA-valkuil – ook zichtbaar bij andere linkse partijen – dat soms te weinig aandacht bestaat voor wat burgers en bedrijven met elkaar samen kunnen oplossen, en voor bottom-up bewegingen. Voor duurzame ontwikkeling is innovatie van onderop echter cruciaal en dat moet worden gestimuleerd, met behoud van voldoende wettelijke regels over gelijke kansen op het speelveld.

Is duurzaamheidssturing ‘van waarde’? Nou en of, en niet alleen omdat beide onderdelen van dit begrip op zich al normatief zijn. Een PvdA-visie over wat waardevol is, mag een visie op duurzame ontwikkeling dan ook niet weglaten, en dat is helaas wel gebeurd in de belangrijke discussie over het Van waarde-rapport. Vanuit de sociaal-democratie zou duurzaamheid meer moeten zijn dan economie en milieu: een eerlijke economie, sociale rechtvaardigheid en solidariteit en een gezonde leefomgeving kun je niet op een verantwoorde manier los van elkaar zien. Dat geldt evenzeer voor hoe we uit de economische crisis willen komen: doen we dat op een duurzame manier met innovatie gericht op duurzame levensstijlen en productie, en gelijke kansen, of schuiven we de rekening van het crisisherstel naar de toekomst?

Bouwstenen voor een duurzaamheidsaanpak

Een sociaal-democratische visie op een duurzame toekomst combineert leefbaarheid, solidariteit en een circulaire economie die slim met schaarste omgaat.¹³ Ter inspiratie geven we hieronder een aantal praktische suggesties die volgens ons passen bij de uitgangspunten over reflexiviteit, die een meta-perspectief hebben en aansluiten bij de maatschappelijke realiteit.

Sociaal en solidair

De PvdA zou zich meer moeten inzetten voor de *sociale dimensie* van duurzame ontwikkeling, en kan zich daarbij onderscheiden van andere politieke partijen. Dit gaat niet alleen

over meer inclusiviteit maar ook over het integreren van thema's als armoede en onderwijs in een duurzaamheidsagenda, over het met prioriteit aanpakken van gezondheidsrisico's voor lage inkomensgroepen, en over het meer betrekken van lagere inkomensgroepen bij duurzaamheid – bijvoorbeeld door ze te laten meeprofiteren van nieuwe energie en energiebesparing, en dit niet te reserveren voor bovenmodale inkomensgroepen.

Sociale duurzaamheid betekent ook dat de belastinggrondslag verder zou moeten verschuiven van arbeid naar verspilling en vervuiling. Alleen al met de afschaffing van de belastingvoordelen voor bedrijfsauto's is per jaar meer dan een miljard euro te verdienen. Met een deel van dit geld zijn een innovatiefonds voor duurzame bedrijven en een infrastructuur voor elektrische auto's te realiseren.

Duurzame levensstijlen en consumptie

Elke duurzaamheidsstrategie zou een *krachtig milieubeleid* als fundament moeten hebben, uit het oogpunt van solidariteit met jonge generaties en vanuit het voorzorgprincipe. Het actief betrekken van jongeren is een voorwaarde, want het gaat ook om hun toekomst. Bovendien, wie veel met kinderen werkt weet dat zij van nature systeemdenkers zijn; als zij complexe computerspelletjes snel begrijpen, kunnen ze ook de complexiteit van duurzame ontwikkeling begrijpen.

Een post-crisiseconomie zouden we niet meer alleen moeten 'volgen' met het bruto nationaal product maar ook met *nieuwe parameters voor welvaart en welzijn*, 'beyond GDP'. Er zijn op dit gebied veelbelovende ontwikkelingen gaande en Nederland mag hier best (met bijvoorbeeld Finland) medekoploper worden. Er wordt nog wel eens lacherig gedaan over het 'bruto nationaal geluk' van Bhutan, maar ten eerste is 'geluk' een verkeerde vertaling, en ten tweede is bij de verdere ontwikkeling van dit concept inmiddels een groot aantal mondiale topeconomen betrokken. De patstellingen waar we ons de laatste jaren mee geconfronteerd zagen, hebben la-

ten zien dat het onverstandig is te wachten tot er een nieuwe Europese of mondiale indicator is. Het is beter om naast het bnp alvast te werken met alternatieve indicatoren en deze uit de economische laboratoria te halen.

We leven in een verspillingseconomie. Slecht onderhoud van materialen, grote en kleine ongelukken en wegwerpartikelen leveren allemaal meer 'economische groei' op. Wereldwijd is de consumptie van grondstoffen aan het exploderen. Dit is niet vol te houden. Voorspoed en welzijn moeten niet afhankelijk zijn van een steeds grotere consumptie van materialen. Bovendien worden grondstoffen zoals olie steeds duurder en zijn bepaalde grondstoffen zeldzaam aan het worden. De

---

We hebben de Europese Unie hard nodig, maar niet in haar huidige vorm

---

verspillingseconomie en het meten daarvan met het bnp zijn niet toekomstbestendig, houden een onrechtvaardige verdeling van middelen in stand en zijn slecht voor het milieu en voor onze gezondheid.

Innovatie, industrie en banen

Duurzame economische vooruitgang vereist het inzetten op een *nieuw industrieel design* dat leidt tot producten waarvan de onderdelen beter opnieuw te gebruiken zijn. De Nederlandse designindustrie kan hierdoor haar positie als internationale topsector versterken. Een sterkere nadruk op duurzaamheid zal nieuwe banen met toekomst genereren als we de maakindustrie in Nederland stimuleren, bijvoorbeeld op het gebied van energie-efficiëntie in de bouw, centrale en decentrale duurzame energieopwekking en door het bevorderen van innovatieve methoden van hergebruik; afvalverbranding is grondstoffen-

verspilling en geen toekomstbestendige methode van afvalmanagement.

Dit levert banen op waar ze heel hard nodig zijn: in technische beroepen op lager en middelbaar niveau. Duitsland is hier het goede voorbeeld. Duurzame economische vooruitgang betekent ten slotte ook samenwerking van de overheid met vooruitstrevende grote ondernemingen die een langetermijnstrategie op grondstoffengebruik hebben, en de keuze voor een innovatiemodel waarbij de financieringskracht van grote ondernemingen gecombineerd wordt met de innovatiekracht van kleine en middelgrote bedrijven.

Internationale en Europese solidariteit

Internationale solidariteit en duurzame economische vooruitgang gaan samen in een ontwikkelingssamenwerking die de toemende verspillingseconomie ook in ontwikkelingslanden en de snel opkomende nieuwe economieën (bijvoorbeeld de BRIC-landen¹⁴) helpt ombuigen naar duurzame vooruitgang. We zouden daarom duurzame ontwikkeling en ontwikkelingssamenwerking veel beter met elkaar moeten verbinden. Dit is niet eenvoudig, onder andere doordat ontwikkelingssamenwerking een gevestigde sector is die niet graag zijn 'comfort zone' verlaat. Wat moet je met 'Sustainable Development Goals' als je al mooie 'Millennium Development Goals' hebt?

De Nederlandse economie is zeer nauw verbonden met buitenlandse economieën, al is het alleen maar omdat wij een doorvoerland zijn. Als we willen afstappen van de verspillingseconomie zullen we naar de hele productie- en consumptiecyclus moeten kijken, van primaire grondstof tot eindproduct en het hergebruikstadium. Dat vereist een internationale blik en internationale samenwerking. Niet alleen met overheden, maar ook met ondernemingen.

Een pluriforme, inclusieve, lokaal en regionaal gestimuleerde duurzaamheids transitie moet echt ingebed zijn in de Europese context. De vraag is of Nederland hierbij een spe-

ciale rol kan vervullen als 'change agent': dat zou zomaar kunnen als we onze positie goed gebruiken, omdat die traditioneel naar buiten gericht is, niet primair op het veranderen van het centrum van de macht.

Nederland heeft, als relatieve koploper in Europa, een groot belang bij duidelijke Europese normen. Om te voorkomen dat Nederlandse duurzame innovatie leidt tot minder concurrentiekracht, zijn Europese regels nodig die de normen voor alle EU-landen gelijk maken. Als we dat niet goed regelen belooft 'free rider'-gedrag, zoals Oost-Europa dat goedkoop kan produceren door lagere milieu-eisen en ongezondere arbeidsomstandigheden.

We hebben de EU dus hard nodig, maar niet per se in haar huidige vorm. Jarenlang neoliberal beleid in de EU heeft geleid tot allerlei onduurzaam beleid en onduurzame regelgeving die dringend moeten veranderen. Bijvoorbeeld voor de leefbaarheid van steden moet het mogelijk blijven om de vestiging van grote outletcenters ruimtelijk te reguleren om het lokale midden- en kleinbedrijf te redden en daarmee basisvoorzieningen bereikbaar te houden voor mensen zonder auto, zoals ouderen. En de huidige strenge Europese regels voor staatssteun zijn gebaseerd op een marktliberale visie op publieke taken. Voor duurzame investeringen moet daarop een uitzondering worden gemaakt, want duurzame ontwikkeling is een publiek belang.

Hoe komen we verder?

Duurzame ontwikkeling is een proces dat tegelijkertijd evolutionair en revolutionair is: kleine stapjes gaan samen met partiële systeemspongen. Dit vereist op regeeringsniveau een aanpak die actie van onderop stimuleert en tegelijkertijd centraal coördineert. Wat het laatste betreft: duurzame ontwikkeling in Nederland zou 'Chefsache' moeten zijn. Het is geen toeval dat de coördinatie van duurzame ontwikkeling in Duitsland, bij de Europese Commissie en bij multinationale onderne-

mingen op het hoogste niveau plaatsvindt. Daar moet je geen minister van milieu, economie of sociale zaken mee belasten, want die zadel je op met een onmogelijke opdracht. Het is verder zinvol de aanpak vast te leggen in een voortschrijdend nationaal duurzaamheidsstrategisch document, zodat een duidelijke koers gepaard kan gaan met de nodige reflexiviteit, flexibiliteit en veerkracht.

Duurzame ontwikkeling is prima te motiveren vanuit solidariteit en welbegrepen eigenbelang, maar kan niet zonder denken vanuit de relationele waarde 'pluriformiteit'. Culturele diversiteit is geen bedreiging maar een kracht. Grote ondernemingen zoals Procter & Gamble en IBM hebben al ingezien dat cultureel diverse organisaties innovatiever zijn als ze hun 'culturele intelligentie' goed gebruiken. Het is dan ook slimmer te mikken op het scheppen van compatibiliteit dan op assimilatie of integratie. Pluriformiteit houdt ook in het stimuleren van lokale en regionale productie waar dat mogelijk is, en aangepast aan behoeften en kansen: in Delfzijl kan dat anders zijn dan in Den Bosch. Niet alleen brengt dit meer werk in regio's waar dit hard nodig is, maar het vermindert ook de verspilling door onnodig transport van producten over zeer lange afstanden.

Complexe maatschappelijke vragen aanpakken op een democratisch aanvaardbare manier veronderstelt ook dat we voldoende tegenkrachten en verbinders hebben. Een succesvol model is dat van de Duitse Duurzaamheidsraad, die politiek agendeert, maatschappelijk motiveert en verbindt. Als we de term 'capacity building' horen, denken we vaak aan ontwikkelingslanden of aan Oost-Europa. We moeten echter niet onderschatten dat voor duurzaamheids-governance nieuwe samenwerkings- en onderhandelingsvaardigheden moeten worden geleerd, ook in Nederland, zoals methoden om complexe 'win-win' package deals te laten ontstaan (de 'mutual gains approach'). In de jaren tachtig was dat op het ministerie van VROM een verplichte training voor alle beleidsmedewerkers — toe-

val of niet: het was wel de periode waarin het Nederlandse milieubeleid de internationale top vormde.

Bij de sturing en organisatie van duurzame ontwikkeling kunnen we leren van het Fyrafiasco als metafoor voor collectief falen. In beide gevallen gaat het om beslissingen met een grote reikwijdte en omvangrijke financiële gevolgen. Het begint door te dringen dat voor dergelijke beslissingen naast meer transparantie ook een grondige analyse vooraf nodig is van de economische effecten, milieueffecten en sociale effecten, op basis waarvan een afweging van verschillende opties gemaakt kan worden. Daarom wordt het tijd dat we in Nederland voor alle beleids- en wetsvoorstellen een *duurzaamheidsbeoordeling*

invoeren, naar het voorbeeld van de 'Impact Assessment'-procedure bij de Europese Commissie.¹⁵

In dit artikel hebben we voorbeelden gegeven, geen opgelegd pandoer, en we hebben het ook niet over 'best practices', want die bestaan niet. Maar we moeten ons wel laten inspireren door de visie en het doorzettingsvermogen van anderen. Zonder een duurzaamheidsstrategie die de geesten ervoor rijp maakte, zou er waarschijnlijk geen 'Energie-wende' in Duitsland gekomen zijn, en zou men daar niet inmiddels driemaal zoveel duurzame energie verbruiken als bij ons. Maar nieuwe energie zonder sociaal-democratische uitgangspunten leidt tot nieuwe armoede en ongelijkheid, en dat horen we niet te willen.

Noten

- 1 De Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek (RMNO) was een sectorraad die de regering adviseerde over het te voeren onderzoek-beleid op het gebied van ruimtelijke ordening, milieu, natuur en landschap. De raad is in 2009 opgeheven.
- 2 CPB (2013), *KBA Structuurvisie 6000 MW Windenergie op land*, CPB Notitie 14 juni 2013.
- 3 Zie voor kritiek op dit soort KBA's: De Zeeuw et al. (2008), *Cost-Benefit Analysis and the Environment*, Den Haag: RMNO.
- 4 Deze driedeling in sturingsmodellen is internationaal breed geaccepteerd, maar in elk land zijn er specialisten in specifieke modellen; in Nederland en Denemarken is dat vaak de netwerkstijl.
- 5 Meuleman, L. (2008), *Public management and the metagovernance of hierarchies, networks and markets*, proefschrift, Heidelberg: Springer Verlag.
- 6 Kahneman, D. (2011), *Thinking, Fast and Slow*, New York: Farrar, Straus and Giroux.
- 7 Beck, U. (1992), *Risk Society. Towards a new modernity*, Londen: Sage.
- 8 In 't Veld, R. J. (2012), *Kennisdemocratie, opkomend stormtij*, SDU, 2010.
- 9 In 't Veld, R. (2011), *Transgovernance: the quest for governance of sustainable development*, Potsdam: IASS. Zie ook: Meuleman, L. (Ed.) (2012), *Transgovernance: Advancing Sustainability Governance*, Heidelberg: Springer Verlag.
- 10 Zie het Beginselprogramma van de PvdA uit 1977.
- 11 De wereldleiders hebben vorig jaar op de Rio+20 top afspraken gemaakt over Sustainable Development Goals (duurzame ontwikkelingsdoelstellingen). Zij hebben de secretaris-generaal van de VN gevraagd de voorbereiding van deze doelstellingen te coördineren vóór 2015, om een naadloze overgang te garanderen van de Millennium Development Goals (millenniumontwikkelingsdoelstellingen), die in dat jaar aflopen.
- 12 De Coninck, H. (2011), 'De Paradox van Kopenhagen', *S&D* 5/6 2011, pp. 84-90.
- 13 Ibidem.
- 14 Brazilië, Rusland, India, China en Zuid-Afrika.
- 15 In het zevende EU-Milieuoactieprogramma wordt dit de lidstaten expliciet gevraagd, en in het kader van het Europees Semester 2013 is Nederland hier direct op aangesproken.